

Božidar Filipović¹
Filozofski fakultet
Univerzitet u Beogradu

Izvorni naučni članak
UDK: 316:001
Primljeno: 06. 03. 2011.
DOI: 10.2298/SOC1103323F

RELACIONIZAM PJERA BURDIJEA: IZMEĐU MATERIJALISTIČKOG I LINGVISTIČKOG STRUKTURALIZMA²

Relationship of Pierre Bourdieu: Between Materialistic and Linguistic Structuralism

ABSTRACT In this paper we have attempted to rethink some of the basic postulates of the Bourdieu's theory, in order to offer a new point of view and point out possible problems – epistemological space, relevant relations of structure and structural nominalism – located in its grounds. Bourdieu's attempt to synthesize various theoretical influences, although very heuristically productive, has left behind doubts and concerns which we have tried to recognize and point out more clearly.

KEY WORDS Bourdieu, structuralism, autonomy of field, epistemological space, relevant relations of structure, dichotomous pairs of adjectives

APSTRAKT U ovom radu smo pokušali da promislimo neke od temeljnih postavki Burdijeove teorije, sa namerom da ponudimo nove uvide u istu i tako ukažemo na moguće probleme – epistemološkog prostora, relevantne relacije strukture i strukturalističkog nominalizma – koji se nalaze u njenim osnovama. Burdijeov pokušaj sinteze različitih teorijskih uticaja je, iako veoma saznanjno produktivan, ostavio iza sebe dileme i nedoumice koje smo ovde pokušali da uočimo i jasnije istaknemo.

KLJUČNE REČI Burdije, strukturalizam, autonomija polja, epistemološki prostor, relevantna relacija strukture, dihotomični pridjevski parovi.

Polje – čvorишna tačka Burdijeove teorije

Razmatranje Burdijeovih teorijskih i empirijskih doprinosa sociologiji i ostalim društvenim naukama započinjemo pojmom polja, i to iz dva razloga. Prvi je što se relacionizam kao centralna tema ovog rada najjasnije iskazuje i „otelovljuje” upravo kroz ovaj pojam. A drugi, koji proizilazi iz prethodnog, je da se upravo u

¹ filipovic_bozidar@yahoo.com

² Ovaj rad u osnovi predstavlja deo diplomske rade koji je, pod naslovom „Teorija prakse Pjera Burdijea”, odbranjen 20. 09. 2010. godine na Filozofskom fakultetu u Beogradu.

ovom pojmu najlakše uočavaju dve vrste strukturalizma (u svojim osobenim formama) iz naslova ovog rada.

Ako želimo da razumemo polje kao teorijski instrument ne smemo prevideti Burdijeovu jasnu intenciju da u sociološki diskurs uvede novi termin, iako je na raspolažanju imao nekoliko bliskih pojmova koji su se nalazili u arsenalu društvenih nauka (struktura, aparat, sistem...). Nije slučajno što pojam polja budi asocijacije na značenja i određenja koja kao takav ima u – sociologiji ipak ne tako bliskoj – nauci kao što je fizika (Bourdieu 1984: 94). Označavajući prostor u kojem permanentno egzistiraju međusobno suprotstavljenе (društvene) sile, polje čini dinamičnu i kompleksnu mrežu objektivnih odnosa i pozicija. Kao i kod ostalih pojmova, Burdije je, i u ovom slučaju, želeo da prevaziđe suprotnosti i pomiri „nepomirljivo”, pozicionirajući ovaj pojam s onu stranu reprodukcije i transformacije, statike i dinamike, strukture i istorije (Bourdieu 1992: 90). Sama reč polje takođe implicira odsustvo jednostavnih, linearnih i isključivo hijerarhijskih modela društvene stvarnosti koji bespotrebno ograničavaju sve bogatstvo mogućih sukoba (i saveza) unutar polja, uvek determinisanih konkretnim pozicijama unutar istog. Upravo zato se odbacuje kao ekvivalentan pojam aparata³, koji jedino može predstavljati granično, patološko stanje polja, jer podrazumeva aktere koji isključivo izvršavaju pretpostavljene ciljeve ili naloge (formulisane na vrhu ili „odozgo”), ostavljajući van vidokruga sve manifestne i latentne borbe koje se po logici stvari, kad-tad, unutar njega moraju javiti (Bourdieu 1992: 102, Spasić 2004: 291). Da bi se shvatile posebnosti i specifičnosti borbi unutar polja, iste se mogu uporediti sa igrom čija pravila nisu unapred data, niti jednom zauvek jasno i precizno određena, već često predstavljaju sastavni deo samih sukoba. Analogija, odnosno paralela između igre i polja, je iskazana i na etimološkom nivou pomoću pojma *illusio* (od latinskog *ludus* – igra), koji u Burdijeovoj teoriji označava istovremeno i karakterističan interes prisutan kod svih aktera u određenom polju, ali i veru u vrednost same igre (polja) i dobiti koju ona sa sobom nosi (Bourdieu 1992: 98). *Illusio* ne nastaje kao proizvod ili posledica svesnih i racionalnih odluka da se određenom polju pristupi i u njemu učestvuje (makar konkretno polje počivalo na principima racionalnosti, kao što je to, na primer, slučaj sa ekonomskim), već konstruisan kao (i kroz) doksično iskustvo, prethodi svakoj odluci i određuje smisao, vrednost i značenje svakog pojedinačnog polja.

Ključnu karakteristiku svakog polja predstavlja njegova relativna *autonomnost* koja određuje kako, na koji način, i što je možda najvažnije, u kojoj meri određeno polje zavisi od spoljnih okolnosti i faktora (onih koje ne pripadaju samom polju). U svom maksimalnom teorijskom rasponu može varirati od

³ Mada ovaj pojam ipak „paralelno” koristi u svom tekstu „Delegiranje i politički fetišizam” (vidi: Birešev 2008: 27–31)

približavanja potpunoj autonomnosti⁴, pa sve do absolutne heteronomnosti.⁵ Autonomnost podrazumeva, za aktere koji ga čine, polje kao jedini relevantni okvir ka kome je odgovarajući domen prakse orijentisan, što znači da se njen puni smisao i značaj mogu obuhvatiti i shvatiti jedino uvidom u važeću konstelaciju snaga unutar polja. U uslovima ostvarene autonomosti svaka promena unutar polja je određena „koordinatnim sistemom” koji unutar njega funkcioniše, što nikako ne znači da je svaki akter koji mu pripada svestan njegove celokupne strukture, i da stoga svoje delovanje zasniva na objektivnim procenama i racionalnom, odnosno utilitarnom ponašanju. Ma kakav stepen, to jest nivo autonomnosti bio ostvaren, on uvek dolazi kao plod dugotrajnih istorijskih procesa i borbi koje zapravo nikada i ne prestaju, jer jednom zadobijena i osvojena (relativna) samostalnost i nezavisnost polja može biti izgubljena ili pak značajno smanjena.⁶

Imperativ koji upućuje na neophodnost sagledavanja konstelacije pozicija i snaga svakog polja ponaosob, kroz dinamiku odnosa sa ostalim, relativno autonomnim poljima, više je nego očigledan, ali takav poduhvat u sebi nosi brojne nedoumice. Pre svega, ostaje nejasno dokle sežu i gde se nalaze granice polja? Konkretan odgovor na ovo pitanje je izbegnut, jer Burdije smatra da i same granice polja (prema drugim poljima i podpoljima) čine deo sukoba unutar njega, pa tako isključivanje, odnosno negiranje prava na legitimnu pripadnost datom polju postaje efikasno, i ne tako retko sredstvo borbe u težnjama za ostvarenje što bolje pozicije određenog aktera ili grupe (Bourdieu 1992: 100). Promene u strukturi svakog polja ne moraju biti posledica svesnih namera i racionalnog delovanja (ili makar to nisu nikada u celosti) aktera koji u njemu učestvuju, bez obzira na to sa koliko dominantnih pozicija nastupali i koliko bili dobro upoznati sa postojećom konstelacijom odnosa.

Mada, moramo priznati da je Burdije po pitanju granice polja ipak malo konkretniji kada iznosi mišljenje da se ona, ali i uopšte samo postojanje polja, može empirijski utvrditi pomoću *efekta polja* (Bourdieu 1992: 100) koji trpi svaki element koji mu pripada. Ovaj efekat ne predstavlja ništa drugo nego uticaj koji jedan element unutar polja (svojim činjenjem ili nečinjenjem) vrši na neki drugi deo istog, pa odатle sledi i da se granica završava tamo gde ovakav uticaj počinje da bledi, ili sasvim nestaje (*Ibidem*: 100, Bourdieu 1996: 132). Čini se, međutim, da problem i pored ovoga ostaje nerešen, jer se ovim lucidnim odgovorom problem sa opštег, teorijskog transponovao na konkretan, metodološki nivo. Svakom ko želi da empirijskim putem utvrdi postojanje određenog polja i definiše njegove granice, ne

⁴ Prema Burdijeovom implicitnom određenju, polje kao predmet sociološke analize ne može biti absolutno autonomno, jer bi u tom slučaju funkcionalno isključivo na immanentnim principima, dakle potpuno nezavisno od ostalih polja i celokupnog društva.

⁵ Što bi istovremeno značilo kraj egzistencije polja kao takvog.

⁶ Kao primer navedenog možemo uzeti polje umetnosti (Birešev 2007: 205–206).

preostaje ništa drugo nego da se osloni na neposredna iskustva i intuiciju. I to upravo zato što nam, kako Burdije tvrdi, ovde ne mogu pomoći metodološki kanoni koji nas lako mogu navesti da u (slučajni) uzorak ne uključimo pozicije, odnosno one koji ih zauzimaju, a bez kojih je nemoguće stvoriti validan presek polja koji istražujemo (Bourdieu 1992: 243). Iako se ovakav stav potkrepljuje više nego očiglednim primerima koga, odnosno koje pozicije nikako ne bi trebalo izostaviti u formiranju uzorka – kroz istraživanja američkog akademskog i pravosudnog, odnosno francuskog intelektualnog polja s početka pedesetih godina dvadesetog veka (*Ibidem*: 243) – ne dobijamo odgovore kako postupiti i šta činiti u drugim slučajevima,⁷ kada dileme koga uključiti ili izostaviti nisu tako očigledne i jednostavne.

Suština problema se dakle ogleda u paradoksu da bi već na samom početku istraživanja trebalo krenuti sa saznanjima i podacima koje možemo dobiti tek nakon njegovog sprovođenja. Svako ko bi rekao da u takvom postupku nema ničeg spornog, jer po istom principu funkcionišu i naučne hipoteze, kao fundamentalni element formiranja objektivnog saznanja, bio bi samo donekle u pravu. Za razliku od hipoteza, unapred određen empirijski okvir polja nikada ne može dobiti svoju konačnu potvrdu upravo zato jer nam nedostaju mehanizmi i principi na osnovu kojih bismo mogli da donešemo sud o njegovoj valjanosti. Zato nikada nećemo biti sigurni da li smo izostavljujući određenu poziciju unutar polja doprineli distorziji slike o njegovom unutrašnjem poretku.

Druga značajna nedoumica koju nam pojам polja ostavlja je samo pitanje autonomnosti, tačnije njene implicitne više značnosti i više slojnosti koje onemogućavaju konzistentno konstituisanje ove ključne značajke. Praveći grubu podelu, sve upotrebe i značenja ove karakteristike polja mogli bismo svrstati u dve grupe, ili dva dela, od kojih bi jedan činile one koje se odnose na autonomost strukture polja (koja se formira na osnovu posedovanja u različitom obimu specifičnog oblika kapitala važećeg u posmatranom polju) sa pripadajućim institucionalno-organizacionim okvirom (kao formalnim opredmećenjem kapitala koji određeni akteri poseduju), što sve zajedno čini strukturalnu specifičnost i zasebnost nesvodivu na bilo koje blisko ili susedno polje. Druga grupa značenja se odnosi na same proizvode svakog datog polja (npr. slike, kompozicije, performansi, književna dela... umetničkog; ideologije, doktrine, programe, izborne kampanje... političkog; teorije, istraživanja, analize... naučnog polja itd.) čija se autonomost ogleda u tome što se ne mogu razumeti ili shvatiti van istorije i konteksta polja kome pripadaju, odnosno proizvoda koji su im prethodili, niti mogu biti direktno

⁷ Iako su primeri (vrhovnog sudske u pravosudnom, Princeton univerzitet u akademskom, i Žan Pol Sartra u intelektualnom polju) očigledni, eksplicitno formulisanje razloga, odnosno kriterijuma zašto njima pripada neosporno mesto u odgovarajućem polju bi možda razjasnilo (makar za dato polje u datom trenutku) kako formirati celokupan uzorak.

objašnjeni kao posledica dinamike celokupne društvene strukture.⁸ Autonomnost u navedenom značenju možemo razumeti kao samoreferencijalnost (Vanderberghe 1999: 51, Dubois 2000: 95) koja podrazumeva da se svaki proizvod polja može dešifrovati samo uz pomoć specifičnog koda, imanentnog svakom polju. Ovo važi čak i za polja koja svoj krajnji ishod i proizvod unutrašnjih borbi stavlju na uvid i procenu čitavom društvu, odnosno ogromnom broju onih koji mu (kao „proizvođači“) ne pripadaju.⁹

Podelu na dve grupe upotreba (relativne) autonomije nismo formirali kako bismo ukazali na poseban slučaj Burdijeove nezainteresovanosti da sopstvenu teoriju predstavi u konceptualno i formalno što razvijenijem i konzistentnijem obliku, već sa namerom da prikažemo sve implikacije i diskrepancije koje proističu iz višestrukosti njenih značenja. Povezanost i zavisnost celokupne društvene strukture, strukturalnog i institucionalno-organizacionog okvira polja i svih proizvoda istog, više je nego očigledna, ali kako i na koji način prva dva determinišu poslednje (i obrnuto) ostaje nejasno zahvaljujući različitim upotrebbama samog značenja autonomnosti koje nam Burdije nudi.

Za demonstraciju nam mogu poslužiti dva paradigmatska i suprotstavljenja slučaja – polje nauke, preciznije matematike (Bourdieu 1992: 178) i polje politike – jer se oba, predstavljajući ovde samo primere, po pitanju autonomnosti bitno razlikuju. Polje matematike nam kao krajnji ishod unutrašnje dinamike nudi proizvode (teorije, teoreme, rešenja poznatih matematičkih problema...) koji s jedne strane u sebi (u samom „tekstu“) ne sadrže tragove neposrednog društvenog smisla i značenja¹⁰ (niti su sami po sebi, zbog svojih intrinsičnih karakteristika bliži bilo kojoj klasnoj, rodnoj, etničkoj... društvenoj grupi), dok se sa druge strane geneza svakog proizvoda može gotovo isključivo sagledati kroz istoriju, i date okvire strukturalne i institucionalno-organizacione konfiguracije samog polja, bez gotovo bilo kakvog uticaja ostalih elemenata (čitave socijalne strukture). U slučaju da ovo polje pretrpi ogroman uticaj određenih heteronomnih faktora, od kojih za najizvesnije možemo uzeti entitete poput države, ekonomskog tržišta ili medija – a navedeni činioci, sigurno je, mogu značajno izmeniti institucionalni okvir i izvršiti nezanemarljiv uticaj na društveno-materijalni položaj svakog matematičara – bilo bi potrebno utrošiti ogromnu količinu sociološke imaginacije (i naravno matematičkog znanja) da bi jedan takav uticaj bilo moguće iščitati na samim proizvodima datog polja. Štaviše, čini nam se da bi takav poduhvat često ostajao bez gotovo bilo kakvih adekvatnih rezultata. Sa druge strane, proizvodi polja politike (ili, preciznije, polja

⁸ Što čini jednu od najznačajnijih prednosti ovog pojma, jer predstavlja otklon od različitih oblika sociologizama.

⁹ Kao na primer polje proizvodnje političkih diskursa koje je po logici stvari orijentisano prema velikom broju primalaca.

¹⁰ Ili se on može pronaći tek u naznakama.

proizvodnje političkih diskursa) moraju po logici stvari nositi jasne poruke koje nikada nisu socijalno neutralne. Oni, dakle, nastaju pod uticajem široke lepeze različitih društvenih faktora, i njihovi kreatori nikada nisu limitirani samo ograničenjima sopstvenog polja (drugim učesnicima u igri proizvodnje političkih diskursa). Dakle, u svakom od pomenutih polja, autonomnost može biti više nego značajno ugrožena¹¹, ali posledice koje takve okolnosti mogu ostaviti na same proizvode se mogu (za svako od polja) radikalno razlikovati.

Burdije je očigledno bio svestan postojanja ovakvih razlika, koje nastaju jer se određena polja (poput matematičkog) zatvaraju u sopstvene univerzume, stičući svoju unutrašnju slobodu, na račun prava i mogućnosti da vrše uticaj van granica i okvira u kojima egzistiraju (Bourdieu 1991b: 19–20). Ali, u ovom slučaju on zaboravlja da istakne moguće asimetričnosti koje se mogu javiti između dva, odnosno tri navedena nivoa autonomnog polja. Dijametralno suprotstavljene primere nismo izneli radi ukazivanja na banalne i svima očigledne razlike između nauke i politike, već s namerom da predočimo problematičnost značenja autonomije, koja na nivou proizvoda i praksi koje ono stvara može varirati od *reakcije* do *refrakcije*. Ova dva pojma koristimo kao idealnotipske teorijske instrumente, s ciljem postizanja što boljeg razumevanja Burdijeovog određenja značenja autonomnosti. Pod reakcijom, dakle, podrazumevamo sve situacije u kojima je proizvod određenog polja stvaran isključivo na principu samoreferencijalnosti, bez direktnih ili indirektnih uticaja spoljnih činilaca. S druge strane, refrakciju koristimo kao sinonim pojma restrukturacije (Burdije 2003: 237), koje označava prelamanje uticaja koje jedno polje može izvršiti na neko drugo. Reakcija i refrakcija nisu ni isključivi, niti komplementarni procesi, jer u stvaranju proizvoda određenog polja, oba mehanizma mogu biti prisutna u podjednakoj meri. Ali ova dihotomija može biti takođe značajna, jer od toga koliko se smisao i značenje geneze proizvoda jednog polja može „čitati” i van granica u kojima je nastao, zavise i dometi, odnosno limiti sociologije kao nauke. Što se određeni proizvod, putem niza refrakcija, proteže kroz više različitih polja, postaje interesantniji i relevantniji kao objekat sociološke analize.¹²

¹¹ Na primer, od strane autokratskog i totalitarnog režima.

¹² Ovome moramo dodati da značaj određenog proizvoda polja kao objekta analize zavisi i od same definicije sociologije kao nauke, odnosno hijerarhije relevantnosti samih polja kao predmeta analize.

Strukturalni relacionizam ili relacioni strukturalizam

Teško da se može pronaći Burdijeova studija u kojoj insistiranja na značaju relacionog načina razmišljanja i razumevanja pojava nisu jasno i očigledno postavljena. Tako u *Državnom plemstvu* nailazimo na konstataciju: „Svojstva pridavana agentima ili grupama koja su i sama relaciono definisana imaju značenje i vrednost samo u relacijama i kroz relacije u koje stupaju” (Bourdieu 1996: 181), dok se pak na drugom mestu eksplicitno iznosi: „Mogao bih izvrnuti Hegelovu čuvetu formulu i reći da je *stvarno relaciono*: ono što postoji u društvenom svetu su relacije – ne interakcije između agenata ili intersubjektivne veze među individuama, nego objektivne relacije koje postoje ‘nezavisno od individualne svesti i volje’ kao što Marks kaže” [kurziv u originalu] (Bourdieu 1992: 97). Ovo su samo neki, možda čak ne ni „najdrastičniji” primeri u mnoštvu sličnih, koji nas upućuju na značaj pomenutog načina mišljenja, a čija važnost se ogleda u tome što su čitava teorija i svaki njen pojam konstruisani u nameri da se što bolje „uhvati” mreža svih značajnih relacija društvene stvarnosti.

Relacionizam kao filozofsko, tj. epistemološko polazište Burdije pronalazi pre svega u radovima Bašlara i Kasirera (*Ibidem*: 228), a dodatno ga opravdava čak i pozivanjem na savremene tendencije u prirodnim naukama. Relacionizam se dovodi u direktnu suprotnost sa esencijalizmom (odnosno supstancializmom), kao vrlo rasprostranjenim načinom mišljenja (i to ne samo u sociologiji, već i u nauci uopšte).

Iako je sosirovski strukturalizam u određenim aspektima podlegao esencijalističkom načinu rezonovanja (Burdije 1999: 152–54), on po Burdiju ipak zасlužuje ogromno priznanje i zauzima značajno mesto u panteonu društvenih teorija (Burdije 1998: 146).

Upravo zbog značaja koji (Sosirov) strukturalizam ima za Burdjea, u narednim pasusima ćemo detaljnije izložiti neka od Sosirovih gledišta koja prožimaju i njegov rad. Ipak, pre navedenog, moramo ukazati na to da Burdije u svojim radovima baštini, uslovno rečeno, obe tradicije strukturalizma. Sa jedne strane, pomenuto proisteklu iz lingvistike, i sa druge, onu čije teorijsko poreklo i granice je teško odrediti, a koja, pojednostavljeni iskazano, podrazumeva oslanjanje na objektivne (najčešće kvantifikabilne) društvene strukture – koju ćemo u ovom radu, u odsustvu boljeg rešenja, označiti kao materijalistički strukturalizam.

Uporedjujući odnos svake naučne discipline prema svom predmetu izučavanja – u sadašnjosti i prošlosti – Sosir konstatiše da većina nauka (kao što su astronomija, geologija, pravne nauke...) ne mora da pravi raskid u proučavanju istorije svog predmeta i njegovog trenutnog stanja, a jedine izuzetke, u ovom smislu, predstavljaju ekonomija i lingvistika. Ekonomija se tako deli na političku ekonomiju i istoriju ekonomije, a lingvistika na statičnu i evolutivnu, tj. sinhroničnu i

dijahroničnu. Razloge za ovu distinkciju pronalazi u tome što se ovde „sučeljavamo s pojmom vrednosti; u obe ove nauke radi se o jednom *sistemu ekvivalentnosti između stvari različite prirode*: u jednoj rad i nadnica, u drugoj označeno i oznaka” [kurziv u originalu] (Sosir 1969: 98). Ako se zapitamo šta je to vrednost u lingvistici i kako se ona određuje, uslediće i odgovor: „...zato što je jezik sistem čistih vrednosti koje ne određuje ništa van trenutnog stanja njegovih termina. Sve dok bar jednim svojim vidom neka vrednost ima korena u stvarima i u njihovim prirodnim odnosima (kao što je to slučaj u ekonomskoj nauci – na primer jedno imanje vredi srazmerno svom doprinosu) ta vrednost se može do izvesne tačke pratiti u vremenu, pri čemu se ne sme zaboraviti da ona u svakom trenutku zavisi od savremenog sistema vrednosti” (*Ibidem*: 98).

Dakle, Sosir pravi radikalni raskid između trenutnog stanja strukture jezika (sinhronija) i njegove promene tokom vremena (dijahronija), sa željom da ukaže na krucijalnu važnost svakog elementa u strukturi koji je određen skupom svih relacija sa drugim elementima date strukture, koja ih sve obuhvata i sadrži. Da bi nam to ilustrovao, on uspostavlja analogiju između jezika i šahovske igre, u kojoj „odnosa vrednost figura zavisi od njihovog položaja na šahovskoj tabli, isto kao što u jeziku svaki termin ima svoju vrednost u svom protivstavljanju svim ostalim terminima” (*Ibidem*: 107). A onda nam, odmah zatim, na istoj strani ukazuje na još jedan podjednako značajan momenat: „I, najzad, da bi se prešlo s jedne ravnoteže na drugu, ili – po našoj terminologiji – sa jedne sinhronije na drugu, dovoljno je pomeriti samo jednu figuru...”. Iako ovo može delovati previše radikalno, ovakav zaključak ipak logički sledi iz svega gore navedenog.

Ako se zapitamo zašto je važno da krenemo od Sosira da bismo razumeli Burdjea, videćemo da odgovor leži u principijelnim teorijskim podudarnostima i sličnostima, ali i veoma važnim razlikama koje ih razdvajaju. Burdje nije propustio nijednu priliku da uputi kritike na Sosirov račun zbog, po njemu apsurdnog i nasilnog, razdvajanja i podele između žive reči (*parole*) i jezika (*langue*) – koji tako postaje jedini legitimni predmet izučavanja lingvistike kao nauke. Jasno je da Burdjeova kritika deluje kao sasvim opravdana i razumna, jer je Sosir jednim svojim potezom lišio lingvistiku mogućnosti da u potpunosti, ili makar mnogo bolje, razume dijahronična kretanja strukture određenog jezika koja se, sasvim je jasno, formiraju na nivou žive reči (*parole*). Ali ono što je za nas ovde mnogo značajnije jeste činjenica da Burdje nikada nije razumeo zašto je Sosir „morao” da se odluči na takav korak, i tako od jezika načini beskonačnu seriju zatvorenih i samodovoljnih struktura. Po njemu, ovakvo rešenje Sosira ne predstavlja ništa drugo do egzemplarni slučaj sholastičke greške¹³ (Bourdieu 1992: 141) kojim se „mrtav”, kodifikovan jezik, oslobođen svoje performativne funkcije, pa samim tim i socijalnog i ekonomskog univerzuma koji ga okružuje, vraća u život. Međutim,

¹³ Pojam koji Burdje preuzima od Džona Ostina (Bourdieu 1990b: 380).

potpuno apstrahovanje jezika od žive reči je nužna posledica osnovnih, gore navedenih strukturalističkih premeta da se vrednost, smisao ili značaj svakog elementa strukture može odrediti samo onda kada imamo uvid u strukturu kao celinu. Ako bismo ovo pokušali da iskažemo, isključivo ilustracije radi, na jedan krajnje formalizovan, pojednostavljen i plastičan način, mogli bismo da zamislimo jednu strukturu koja bi se sastojala od samo tri elementa (recimo A, B i C), i njihovih međusobnih odnosa. Promenom bilo kog od navedena tri elementa (ili njihovih međusobnih relacija) nastaje i jedna potpuno nova struktura, sasvim različita i neuporediva (u svojoj celini) sa prethodnom. Upravo zato Sosir nije mogao da dopusti postojanje bilo kakve „nepoznate x” u svojoj strukturalnoj jednačini, jer bi njeno prisustvo obesmislilo i celu strukturu kao takvu.

Naravno, ostaju pitanja kojima ovde ne možemo da posvetimo više prostora. Da li je Sosir, ironično govoreći, baš morao da bude toliko dosledan sopstvenim pretpostavkama, tj. da li je baš svaki element strukture, ili stanja sinhronije toliko krucijalan da je menja u potpunosti?

Ako bismo sada, imajući sve ovo u vidu, pokušali da napravimo paralelu u odnosu na Burdijea (što je i bio cilj cele ove digresije orijentisane ka Sosиру) i njegov odnos prema ovom problemu, uočili bismo njegovu rešenost da bez osećanja nelagodnosti „sedi na dve stolice”. S jedne strane jasno je, kao što je gore već navedeno, da je njegov relacionizam sveprisutan i po njemu apsolutno neophodan u izučavanju bilo kog objekta sociološke analize. Moglo bi se čak reći da on mnogo više od Sosira insistira na značaju struktura u njihovom totalitetu, ali je za razliku od njega mnogo manje sklon bilo kakvim „ustupcima” u cilju logičke koherentnosti svoje teorije. Dok nam Sosir dosledno sugerise da se u proučavanjima dijahroničnog razvoja strukture „nikada ne može promatrati više od jedne stvari u isti mah” (Sosir 1969: 98), Burdije s lakoćom uspostavlja kontinuitete između (različitih) konkretnih (istorijski i prostorno određenih) struktura, nikada nam ne objašnjavajući kako čini taj „madioničarski trik”, bez bilo kakvih univerzalnih parametara koji bi važili uvek i svuda. Ipak, činim nam se da Burdije pretenziju ka univerzalnom važenju svoje teorije i istraživačkih rešenja ispoljava pre svega na verbalnom i deklarativnom nivou (Bourdieu 1991a: 625–626), tvrdeći da je svako sprovedeno istraživanje samo primer opštеваžeće paradigmе koja može biti primenjena bilo gde i bilo kada.

S jedne strane, jasno je da Burdije – inspirisan lingvističkim (sosirovskim) strukturalizmom – ne želi da *a priori* odredi značaj i ulogu različitih elemenata društvene strukture, već ih po pravilu promišlja u njihovoj konkretnosti, dakle kao osobenu i jedinstvenu celinu. S druge strane, nemoguće je ignorisati uticaj (marksističkog) materijalističkog strukturalizma na njegov rad. U *Distinkciji* se, na primer, vrlo lako mogu iščitavati mesta u kojima se otvoreno i eksplicitno insistira na značaju materijalnih (klasnih) uslova egzistencije na formiranje habitusa. Ovaj

„dualizam” ostavlja neizbrisiv uticaj na čitavu njegovu teoriju¹⁴. Ipak, makar načinili grešku neopravdanog pojednostavljivanja, skloni smo da poverujemo da su tragovi lingvističkog strukturalizma značajno izraženiji, ili makar lakše uočljivi u njegovim mnogobrojnim radovima. Naime, čak i tamo gde materijalne okolnosti jasno određuju društvene odnose, oni najčešće bivaju „uklopljeni” i tumačeni kroz mrežu istorijski specifičnih i konkretnih relacija.

Na osnovu svega što nam Burdije kroz svoj rad ostavlja, pre bi se moglo zaključiti da su njegova teorija, kao i sva istraživanja koja je sproveo, podobniji za analizu pojedinačnih, konkretnih struktura, nego za transstrukturalna uopštavanja. Njegova teorija je oslobođena generalnih zakonitosti, apstraktnih kategorija (nezavisnih od date društvene realnosti), ili aksiomatskih načela o društvenoj stvarnosti i njenoj dinamici, pa čak i uobičajenih instrumenata analize – praznih „fioka” tipologija društvenih pojava, negativnih činjenica itd. Ovaj problem stoga u sebi sadrži duboke i značajnije implikacije.

Društvena ontogeneza i epistemologija su spojene u neraskidivu simbiozu u kojoj ne možemo da razlučimo gde jedna počinje a druga završava, odnosno da li između njih uopšte ima razlike. Dakle, preciznosti radi, ističemo da ovde ne govorimo o bilo kakvoj vezi između čitavih istorijskih epoha i epistema, ili činjenici da su za Burdijeua racionalnost, pa čak i logika (Bourdieu 2000: 160) istorijski uslovljene i omeđene kategorije, već da se epistemologija gotovo u potpunosti svodi na konkretne društvene strukture i relacije koje su, sasvim je jasno, promenljive i nestalne. Ukoliko bi nam neko prigovorio da je Burdije ipak razvio čitav pojmovni aparat – koji kroz niz istraživanja (i malobrojne pretežno teorijske rade) koristi kao postojanu tačku oslonca – kao argument da je i samim tim gore izrečena ocena netačna i preterana, morali bismo istaći da njegovi osnovni pojmovi (*habitus*, polje, kapital, doksa, praksa, simboličko nasilje...) posmatrani zasebno, predstavljaju samo prazne imenitelje, tj. oznake¹⁵, jer bi svakog ko se potrudi da ih u potpunosti razume samo vratili na nivo datih, konkretnih struktura (otelovljenih u nizu empirijskih istraživanja). Primedba Loika Vakana (Loïc Wacquant) da Burdije nije razvio teoriju u striktnom smislu te reči, već pre jednu metodu (Bourdieu 1992: 5), sasvim dobro sumira njegov (Burdijeov) odnos prema izgradnji sopstvene teorijske konstrukcije.

Problem epistemološkog prostora i relevantne relacije strukture

Iz ove sveprisutne sjedinjenosti proističe *problem epistemološkog prostora*, koji nastaje kao posledica promišljanja društvene stvarnosti prvenstveno kroz

¹⁴ Analogija između dva implicitna principa funkcionisanja polja (reakcije i refrakcije) i dve tradicije strukturalizma očigledno nije slučajna.

¹⁵ Ovde se ogledaju i ispoljavaju svi nedostaci nedovoljno jasnih i određenih definicija koji su nam za ove pojmove ponuđeni.

relacije date društvene strukture, koje svojom ontološkom kompleksnošću i raznovrsnošću istovremeno određuju i dimenzije ovog prostora. Naime, Burdije je sasvim svestan da su za jednog sociologa, kao i svakog drugog aktera, granice mislivog određene društvenim strukturama koje su učestvovale u njegovoj ontogenezi. Ovo ne iznosimo radi isticanja opštih mesta sociologije saznanja, već kako bismo ukazali na važne momente Burdijeove teorije. Prvo, ne bi bio lak zadatok pronaći autora koji je više insistirao na saglasnosti društvenih i (pred)kognitivnih struktura. Način na koji opažamo društveni svet oko sebe je, po Burdiju, uvek duboko prožet našom društvenom pozicijom. Ali mentalne strukture i matrice opažanja su za aktere koji se njima koriste sasvim „prirodne“ i samorazumljive, pa time njihova uloga i geneza (za iste) često ostaje sasvim skrivena. Dobar primer poslednjeg (samo jedan u nizu mnogih) predstavlja analiza unutrašnje organizacije kabilske kuće (Burdije 1999: 39–52). S druge stane, svaka Burdijeova analiza počinje i završava sa konkretnom društvenom strukturu, što otvara pitanje kako proširiti granice (za)mislivog, i kontrolisati sopstvena (društveno uslovljena) ograničenja.

Ovaj problem Burdije pokušava da razreši zalaganjem za osobeni vid refleksivnosti, odnosno pomoću tzv. objektivacije s učestvovanjem. Želeći da ukaže na važnost samorefleksivnosti koja za njega predstavlja ključni element sociološke prakse, Burdije ističe da sociolog mora permanentno vršiti postupak objektivacije subjekta objektivacije (Bourdieu 2003: 282), dakle samog sebe kao nosioca specifičnih interesa koji proizilaze iz društvene pozicije koju zauzima. Objektivacija sa učestvovanjem ne podrazumeva refleksivnost koja uzima u obzir samo društvenu poziciju (prošlu i trenutnu) otelovljenu u konkretnim habitusima sociologa i antropologa, ili njihovu poziciju unutar akademskog polja (ali i šire, unutar polja kulturne produkcije), već i kritički odnos prema kategorijama percepcije, kojima se oni u svom istraživačkom radu koriste, a koje mogu biti u odnosu čvrste zavisnosti sa prethodnim. S tim u vezi, on ističe sopstveni primer.

U istraživanjima kabilskog društva Burdije se, po sopstvenom priznanju, rukovodio ličnim iskustvima i saznanjima koje je još u detinjstvu stekao kroz odrastanje u Bearnu (Béarn). Ona su mu pomogla da razume praksu aktera koje proučava, ali i da se „zaštiti“ od pogrešnih interpretacija koje su mu ti isti akteri nudili kao objašnjenje svojih postupaka i ponašanja (Bourdieu 2003: 288). Nakon istraživanja u Alžиру, Burdije sprovodi istraživanje bračnih strategija u svom rodnom mestu. Ta prilika je za njega predstavljala i mogućnost da izvrši „prvu namernu i metodičku vežbu iz refleksivnosti“ (*Ibidem* 2003: 289), odnosno da započne neprestan proces, s jedne strane, objektivacije primarnog (ličnog) iskustva, i sa druge, investiranja tog i takvog iskustva – objektiviranog i kritički promišljenog – u dalja istraživanja. Time se Burdije implicitno opredeljuje za „komparativnu“ umesto jedne, univerzalne i unapred određene epistemologije. Međutim, umesto rešenja, čini nam se da pitanja i problemi ovde tek počinju. Prvo, možemo se zapitati, kakvi bi

bili rezultati istraživanja da se Burdije odlučio da istražuje neko drugo društvo, koje ne poseduje zajedničke odlike svih mediteranskih kultura (Burdje 2001: 12), kao što je to slučaj sa kabilskom. Ili, pak, šta bi bilo da je rođen u nekoj drugoj sredini, bitno različitoj od pomenutog mesta sa jugozapada Francuske. Na ova i slična pitanja ne možemo da odgovorimo ne samo zato što su isuviše hipotetička, već i zato što nam Burdije, u ovom slučaju, ne daje nikakvu tačku osloca. Ovde se otvara jedno sasvim jednostavno pitanje – šta činiti i kako postupati, sa svim tim objektivacijama objektivatora? Na koju teorijsku ravan projektovati sva ta (po Burdijuve veoma korisna) saznanja i (samo)spoznaje o subjektu objektivnog saznanja, odnosno njegovom društvenom položaju?

Ovde se ne zalažemo za bilo kakva postmodernistička rešenja koja odbacuju mogućnost objektivne i univerzalno važeće istine, niti tvrdimo da objektivacija s učestvovanjem nužno mora završiti u jednom začaranom krugu refleksivnosti (objektivacije objektivacija) koja bi se protezala u beskonačnost. Ipak, moramo konstatovati da Burdije sva saznanja koja refleksivnost, tj. objektivacija s učestvovanjem donosi, ostavlja u „sirovom” obliku, dakle kao puke činjenice koje je dovoljno samo spoznati, pa da u većoj ili manjoj meri promene i „koriguju” našu sociološku/antropološku perspektivu. Rezultati te vrste samorefleksivnosti ostaju van adekvatnog teorijskog okvira, koji bi omogućio promišljanje i opažanje značaja i uloge svakog od njih. Jednostavno, moramo se zapitati kako i čime promišljati vlastito iskustvo, očigledno tako važno za svaki postupak samoobjektivacije, dakle kako načiniti „epistemološki rez sa samim sobom”, koji jednom istraživaču omogućuje da izvrši obračun „sa svim onim prošlim ljudima koji su nataloženi u njegovojoj podsvesti” (Teodorski 2009: 394)? Nažlost, na ovo pitanje ne možemo dobiti odgovor – kako (i sa čime) bi Burdije mogao napraviti takav korak (formiranja teorije objektivacije subjekta objektivacije) – jer je zahvaljujući svom relacionom strukturalizmu predodređen da ostane u okvirima konkretne strukture u koju je i sam kao sociolog situiran. Jedino što se ovakvim postupcima može dobiti je dodatni kontingenjt struktura, ali ne i superkod za njihovo dešifrovanje, koji u slučaju Burdijeove teorije ostaje (trajno) implicitan.

Dakle, kao krajnje objašnjenje svakog problema i pitanja Burdijeov odgovor uvek upućuje na određenu strukturalnu konstelaciju ili relaciju. Stoga, širenje epistemološkog prostora se upravo zato javlja kao jedino moguće, ne putem opšte teorije objektivacije subjekta objektivacije, već pomoću razlika u strukturama koje se istražuju, a u kojima se sitni koraci ka epistemološkoj komunikativnosti javljaju tek kao nusproizvodi jukstapozicije različitih struktura (u konkretnom slučaju francuske i kabilске).

Međutim, problem epistemološkog prostora predstavlja samo jednu stranu Burdijeovog strukturalnog relacionizma. Druga, koju ćemo ovde nazvati *problem relevantne relacije strukture*, očituje se na unutarstrukturalnoj ravni, i nastaje u

onom momentu kada se kompleksna mreža odnosa, koja okružuje bilo koji fenomen postavljen u epicentar analize, svodi na samo jednu determinišuću relaciju.¹⁶ Primeri u kojima se on ispoljava nisu tako retki u njegovim objašnjenjima empirijskih nalaza, a najezemplarniji slučaj verovatno predstavlja obred obrezivanja, čija se analiza javlja na više mesta (Burdje 1992: 104, Bourdieu 1990a: 236, Burdje 2001: 37).

Iako se ritualu obrezivanja ne osporava magijska funkcija preobražavanja „deteta” u „muškarca”, ona se određuje tek kao sporedna, dok se glavni smisao ovog rituala posmatra kroz relaciju između simboličkih razlika muškog i ženskog, odnosno pitanja rodnih odnosa. To pak znači da ovaj obred nema za glavni cilj uspostavljanje razlike između „pravih muškaraca” i onih koji to tek treba da postanu, već između onih koji to jesu i onih koji to nikada neće biti. Sa ovim pronicljivim odgovorom možda čak možemo i da se složimo, ali ostaje nejasno zašto Burdje jednu relaciju društvene strukture prepostavlja drugoj (zašto baš ovoj, a ne nekoj trećoj?), i što je možda još važnije, na osnovu čega se opredelio za takav izbor. Isti je slučaj i sa interpretacijama ponašanja članova savremene francuske porodice, sagledanih kroz prizmu jedne od fundamentalnih hipoteza celokupnog Burdjeovog rada, a koja se u osnovi zasniva na shvatanju da su razlike u ukusima i percepcijama umetničkih dela zapravo društveno utemeljene u načinima i uslovima egzistencije različitih klasa.¹⁷ U ovom slučaju Burdje odlazi i korak dalje, proširujući takvu hipotezu na objašnjenja kulturnih praksi, članova buržoaske porodice. Tako se sklonost adolescenata i žena, pripadnika i pripadnica ove klase, ka estetici i estetskom tumači kao posledica privremene i delimične lišenosti ekonomske moći i aktivnosti (respektivno), tj. kako se eksplicitno navodi kao „potraga za utočištem i osvetom” (Bourdieu 1984: 55). Poslednja konstatacija, nepotkrepljena konkretnim podacima, navodi nas da se kao i u prethodnom primeru zapitamo ne samo zašto se inklinacija ka doživljaju (ili stvaranju) estetskog dovodi u direktan odnos sa ekonomskom dominacijom i aktivnošću „glave porodice”¹⁸, nego i da li se ova vrsta prakse može primetiti i kod ostalih klasa¹⁹, u približno podjednakoj meri, kao dakle i sam fenomen ekonomske osjećenosti i „bekstva”. Da bi se izbegle moguće nejasnoće, ističemo da ovde ne plediramo za potiskivanje značaja ekonomskih

¹⁶ Kontradiktornost se dakle nalazi u samoj nameri da se struktura redukuje na samo jedan odnos, jer je u suprotnosti sa njegovim konstantnim i eksplicitnim insistiranjem na važnosti sveukupnih relacija koje okružuju datu pojavu, aktera ili instituciju.

¹⁷ Ova hipoteza se opširno obrađuje kroz celu *Distinkciju*, ali dodatno i u ostalim studijama.

¹⁸ Još jednom napominjemo da ovo ne znači da je sama konstatacija kao takva u potpunosti netačna. S tom razlikom što bismo se ovde sasvim legitimno mogli zapitati da li je navedeno zaista u celosti tačno, barem kada su u pitanju adolescenți koji u savremenom društvu često ne pokazuju veliko interesovanje da se rano uključe u sferu rada i privređivanja – tzv. fenomen produžene mladosti.

¹⁹ Ovde se misli na odgovarajuće kulturne prakse u onim klasama koje zbog uslova svoje egzistencije ne mogu da razviju estetske dispozicije u pravom značenju te reči (*pure gaze*).

faktora u razmatranjima rodnih ili generacijskih odnosa, već se opet, kao i u prethodnom slučaju pitamo zašto oni dominiraju nad kulturnim činiocima, na primer, inkorporiranim u habitus kroz proces socijalizacije²⁰ (ili nekim trećim, četvrtim...).

Opravdano je postaviti pitanje da li ovaj slučaj predstavlja tek izuzetak od mnogobrojnih situacija, u kojima Burdije objašnjenje svog krajnjeg (relevantnog) strukturalnog odnosa potkrepljuje empirijskim (najčešće statističkim) podacima, a koji bi ostavili veoma malo mesta greškama intuitivne interpretacije.

Da ovaj problem nadilazi bilo kakva metodološka opredeljenja i rešenja, vidi se i na primeru objašnjenja (formiranih na osnovu statističkih podataka) pojave povezanosti profesionalne ili klasne pozicije u društvenoj stratifikaciji i političke opredeljenosti, koja se zasniva na različitim principima za svaki segment odgovarajuće strukture (Bourdieu 1984: 459). Tako, zemljišni veleposednici i vlasnici manjih kompanija francuske provincije, iako dominirani na nivou celog francuskog društva, predstavljaju dominantnu frakciju lokalne (regionalne) zajednice, što po Burdiju objašnjava razloge njihove političke kongruentnosti (desne orientacije) sa onima koji čine dominantnu frakciju celokupnog (tadašnjeg) francuskog društva. S druge strane, kancelarijski službenici koji se nalaze na dnu hijerarhije srednje klase²¹ i civilne službe (državne administracije), glasaju za političke opcije na levici više od pripadnika „vrha“ radničke klase (predradnika). Na osnovu ovoga se donosi zaključak da u svakom relativno autonomnom polju, pod ostalim jednakim uslovima, dominantni teže desnici, dok dominirani inkliniraju ka levici. Ako bismo na trenutak pomislili da je Burdije, makar u ovom primeru, odustao od *ad hoc* tumačenja strukturalnih odnosa i tendencija, i da je ipak ponudio, kakvo takvo, šire, sveobuhvatnije i sistematičnije rešenje, videli bismo da nas njegovo korišćenje pojma polja demantuje svojom nekonzistentnošću upotrebe. Tako se u jednom slučaju misli na polje ocrтано granicama jedne regije, u drugom na polje srednje, a u trećem na polje radničke klase. Opet, kao i u prethodnim slučajevima, ova tumačenja se mogu učiniti smislenim i opravdanim, ali ipak ostajemo uskraćeni za dublje objašnjenje, zašto se lokalni zemljoposednici i vlasnici malih kompanija ne opredeljuju po nekom drugom principu (tj. u okvirima drugog polja) koji nije regionalni, odnosno zašto kancelarijski službenici i predradnici ograničavaju svoj referentni politički okvir na polja svojih sopstvenih klasa²², a ne

²⁰ Sigurno je, makar kada su rođni odnosi u pitanju, da se „ženstvenost“ kao deo rođno određenog habitusa (putem duge socijalizacije) usmerava ka estetskom, bez obzira na trenutnu i konkretnu ekonomsku situaciju.

²¹ Ovde je Burdije još malo određeniji i misli pre svega na srednju klasu koja ima prihode od ličnog dohotka (*middle-class wage-earners*).

²² Ne možemo se u potpunosti složiti sa ocenom da je otklon koji je postepeno načinjen u odnosu prema pojmu klase posledica (isključivo) Burdijeovih nastojanja da izbegne supstancijalizaciju oruđa sociološke analize (Spasić 2004: 291). Naime, ova tendencija manje ili više koincidira sa napuštanjem

recimo na celokupno polje moći koje bi sve navedene klase i grupe dovelo u istu analitičku ravan. Čini se da odgovor opet leži u težnji da se izbegne bilo kakva trajna hijerarhizacija struktura ili polja koja bi podrazumevala kompleksan i „glomazan“ teorijski sistem, mnogo većeg nivoa apstraktnosti, inače toliko stran njegovim osnovnim shvatanjima uloge teorije u sociologiji (Burdije 2003: 253).

U to se možemo uveriti i iščitavanjem stranica studija²³ koje su verovatno najviše doprinele Burdijeovom akademskom uspehu i popularnosti, gde se jedan zaista veliki deo (možda i najveći) prikupljenih statističkih podataka interpretira kroz jednostavan model upoređivanja, s jedne strane određene pojave, dakle objekta analize, i s druge niza elementarnih varijabli poput starosti, pola, zanimanja, mesta stanovanja, nivoa ekonomskog prihoda itd. U ovakvoj upotrebi, odnosno analizi statističkih podataka, ne može se pronaći ništa neobično što izlazi iz uobičajenih okvira bilo koje kvantitativne sociološke analize. Međutim, te varijable se ne nalaze u (trajnom) teorijski strukturalizovanom i međuzavisnom odnosu, jer čak i kada postoji jasna razlika između stepena povezanosti (frekvencija, korelacija...) određenih varijabli i konkretnog predmeta istraživanja, ne nailazimo na zaključke koji bi nas mogli navesti na pomisao da su oni posledica (potvrđenih ili pobijenih) teorijski utemeljenih hipoteza, zakonitosti ili tendencija, validnih i van konkretnih društvenih struktura, tj. istorijskih situacija. Razloge ovakvog svesnog ograničavanja možemo pronaći u kritici pozitivizma koji po Burdiju naivno teži da odredi vezu između nezavisne i zavisne varijable, odnosno pojava i faktora koji ih određuju, jer ne uviđa da težinu istih uvek određuje strukturalni kontekst, te stoga oni (nezavisna varijabla, dominantni faktor), po njemu, mogu značajno varirati od jednog do drugog polja (Bourdieu 1984: 94).²⁴

Čitav problem relevantne relacije strukture je možda najpotpunije otelovljen u pojmu *strukturne homologije*. Ovom sintagmom Burdije označava odnos između različitih entiteta strukture (ili polja) koje povezuje upravo sličnost njihovih

---

pojma *buržoazije*, koji u jednom kasnijem radu (zajedno sa terminom *radnička klasa*) nalazimo stavljени pod znake navoda (Bourdieu 2003: 291), što predstavlja suptilnu potvrdu udaljavanja od marksističke teorije (mada se ne može reći da je Burdije ikada pripadao korpusu marksističkih teoretičara i mislilaca (Foster 1986:103)), čiji značaj kontinuirano opada nakon 60-ih godina dvadesetog veka. Istina je takođe da u članku „Nova planetarna vulgata“ (Bourdieu 2001: 45) Burdije teži reaktuelizaciji upotrebe pojmljiva klase i kapitalizma, ali tek u kontekstu žustre borbe protiv neoliberalizma i posledica koje on proizvodi. Ovaj postepen raskid verovatno izmiče našem opažanju, jer ostaje u senci njegovog konstantnog prisustva na levoj strani političkog spektra Francuske.

²³ *Distinkcija (La distinction), Državno plemstvo (La noblesse d'État), Naslednici (Les héritiers) ...*

²⁴ Ovde treba dodati da se Burdije u svojim radovima često oslanjao na statistički metod *analize korespondencija*, koji u potpunosti odgovara njegovom strukturalnom odnosno relacionom teorijskom pristupu. Ovaj metod ne teži otkrivanju uticaja nezavisnih na zavisne varijable, već otkriva „podudarnosti“ i grupiše različite varijable, odnosno, u konkretnom sličaju, različite oblike praksi.

strukturalnih položaja i obeležja koja se upravo zahvaljujući tome javljaju.²⁵ Ipak, osnove njihovih „podudarnosti“ uvek čine relacije koje ne počivaju na stalnim i teorijskim utemeljenim principima, već se određuju kroz konkretnu perspektivu analizirane situacije. To znači da u njihovom izboru uvek postoji stepen arbitrarnosti, jer je svaki akter uvek određen nizom različitih strukturalnih položaja, odnosno polja u kojima učestvuje, što ostavlja pitanje – koje smo gore, na konkretnim primerima, već izneli – na osnovu kojih relacija se strukturalna homologija uspostavlja.²⁶

Ovaj sasvim kratak opis niza problema sa kojim se susrećemo pri pokušaju da bolje razumemo polazne pretpostavke, arhitekturu i neminovne posledice Burdijeove teorije, može nam pomoći da jasnije uvidimo svu jedinstvenost, ali i paradoxalnost njegove pozicije koja se upravo zato može podvesti pod oksimoronski pojam *strukturalističkog nominalizma*. Sintagma kojom želimo da označimo logičan ishod, odnosno krajnji proizvod njegovog (strukturalnog) relacionizma, pa samim tim i upotrebimo kao zajednički uzrok navedena dva problema njegove teorije – epistemološkog prostora i relevantne relacije strukture. Strukturalistički nominalizam je dakle pozicija u kojoj data društvena struktura predstavlja i objekat analize i instrument eksplikacije, i polazište tumačenja i ishod tumačenog, i početnu poziciju i granicu svakog objašnjenja. Nesvestan toga, on na mesto istorije postavlja nizove različitih i relativno nestalnih društvenih struktura čije smo odnose osuđeni da razumevamo na osnovu paradigm za „jednokratnu upotrebu“. Stoga se Burdijeovo isticanje da svaka njegova analiza pojedinačnog teži ka univerzalnom, odnosno da se, na primer, proučavanje francuskog društva može predstaviti samo kao poseban slučaj u izučavanju razvijenih društava²⁷ (Bourdieu 1991a: 625–626), mora uzeti sa rezervom. Okvir istraživanja se može transponovati u drugi kontekst tek na jednom sasvim uopštenom nivou, koji često izgleda kao niz grubih, praznih, pa čak i površnih analogija, koje nam ne mogu dati odgovore kako isto (metodološka rešenja i interpretacije rezultata) ponoviti u novim ili drugim okolnostima.

²⁵ Problem strukturalne homologije, odnosno relevantne relacije strukture se javlja i kod Sosira. U Sosirovom slučaju, on je oličen u pojmu *analogije*, koja „prepostavlja jedan uzor i redovno podražavanje tog uzora. *Analogičan oblik* je oblik koji je stvoren na podobu jednog, ili više drugih oblika shodno određenom pravilu“ [kurziv u originalu] (Sosir 1969: 193). Kao potvrdu da je ovakva pojava u jeziku zaista opšte prisutna, Sosir navodi mnoštvo primera u poglavljima posvećenim ovoj temi (*Ibidem*: 193-206). Međutim, svaki konkretni slučaj ostaje nepotkrepljen objašnjenjima zašto baš određena reč (ili više njih) čini uzor ili obrazac po kojima se druge „ravnaju“. Ipak, za razliku od Burdijea, Sosir je sasvim svestan ovog problema i otvoreno ga iznosi: „Tako se ne može unapred reći dokle će se rasprostriti podražavanje jednom uzoru, niti koji su tipovi predodređeni da izazovu podražavanje“ (*Ibidem*: 194).

²⁶ Kao dodatni primer moguće je navesti i odnos strukturalne homologije kojom Burdije objašnjava „tradicionalni“ savez između industrijskih radnika i intelektualaca (Bourdieu 1985: 736).

²⁷ Eng. *advanced societies*.

Contradiccio in adiecto

Možda pitanje pridevskih parova i ne predstavlja najzgodnije mesto za prikaz načina prožimanja stukturalizma pomenutih u naslovu ovog rada. Pre svega zato što je ovde prisustvo sosirovsko-strosovskog tradicije stukturalizma izrazito naglašeno i očigledno.²⁸ Ipak, ovaj „ekskurs” nam može poslužiti kao primer koliko je zapravo Burdije ostavio neiskorišćenih potencijala unutar granica svoje teorije.

Razmatranje teorijskog statusa pridevskih parova (muško/žensko, visoko/nisko, levo/desno, teško/lako, obično/izuzetno...), samo je po sebi značajno jer Burdije preuzima kategorije opažanja i klasifikacije koje akteri stvaraju, da bi ih u drugim, sličnim situacijama, upotrebio kao sredstvo pomoću kojih objašnjava i tumači date prakse. Naravno, on ih time ne priznaje kao ravnopravne sociološke pojmove u punom smislu te reči, ali to ne znači da oni, kao sastavni deo objašnjenja, ne vrše istu saznajnu funkciju. Nažalost, ostaje gotovo nemoguće odrediti njihov teorijski status²⁹, upotrebu i funkciju, koja oscilira između prikaza u svojstvu eksplicitnih proizvoda prakse, koje dakle sami akteri stvaraju i reprodukuju (kao u slučaju opisa navodnih kvaliteta studenata ili profesora (Bourdieu 1996: 30–71), ili ocene najrazličitih kulturnih artefakata shvaćenih u najširem značenju te reči³⁰) i sociološkog/antropološkog sredstva za razumevanje implicitnih generativnih matrica prakse.³¹ Dakle, u prvom slučaju pridevske parove kao kategorije percepcije i vrednovanja zatičemo u „sirovom” obliku – kao eksplicitne iskaze ispitanika, zabeležene u navedenim istraživanjima – dok u drugom, oni nastaju isključivo kao instrument teorijskog objašnjenja, iako ih sami akteri, čija se praksa na taj način želi protumačiti, nikada otvoreno ne postavljaju kao načelo svog delovanja i razumevanja. Ovim se emski i etski pristupi u odnosu prema dihotomnim, suprotstavljenim kategorijama implicitno izjednačavaju, bez daljeg razrešenja šta sve jedno takvo poistovećivanje može podrazumevati.

Glavni problem, ipak, ne vidimo u tome što Burdije koristi simboličke proizvode objekata svojih analiza, kao oruđe pomoću kojeg želi da (direktno) pronikne u uzroke njihovog ponašanja, već što svesno propušta da ih na sistematski i konzistentan način promisli, čak i kada za tako nešto ima prostora. Drugim rečima, on ih ostavlja u istoj formi u kojima ih i zatiče, sa svim nedoslednostima i

²⁸ Binarnost, odnosno suprotstavljene dihotomne kategorije, predstavljaju okosnicu sosirovskog načina razmišljanja, kao i čitave tradicije koja je u društvenim naukama izrasla na njegovim osnovama.

²⁹ Da li nastaju induktivnim putem, ili čine osnovu deduktivnih izvođenja i zaključivanja?

³⁰ Narocito u delu *Distinkcija* (Distinction).

³¹ Najveći broj ponuđenih primera u ovom podnaslovu će se odnositi na svakodnevne ritualne prakse kabilске kulture.

protivurečnostima koje su im immanentne, budući da se svaki put javljaju u „sadejstvu” sa osećajem za praksu.³²

Pre svega gore navedenog trebalo bi istaći dva elementarna, ali veoma važna momenta. Prvo, pridevski parovi predstavljaju koordinate pomoću kojih se stvara i strukturiše jedan simbolički univerzum, koji definiše obrasce opažanja i vrednovanja, i istovremeno služi kao sredstvo klasifikacije za sve aktere koji mu pripadaju. Drugo, njihova glavna karakteristika je da su istovremeno nezavisni, ali i međusobno zamenjivi (Bourdieu 1990a: 268), tako da mogu da oforme čitave nizove, a da pri tom ne izgube željeni smisao i značenje (na primer, muško/žensko, visoko/nisko, jako/slabo...), koje im oni koji ih upotrebljavaju pridaju. Burdije jasno uviđa da se njihova permanentna (ne)koherentnost upotrebe nalazi upravo u tome što se nikada i ne poseže za krajnjim razrešenjem pitanja – po kojoj osnovi i u kom smislu su oni zaista međusobno suprotstavljeni, odnosno slični (Bourdieu 1990a: 20). Ali ta činjenica nam ne pruža odgovor zašto se nije nastavilo tamo gde su stali oni od kojih je prвobitno i preuzet taj empirijskim putem formiran skup pridevskih parova.³³ Ovde ne impliciramo da Burdiju nedostaju spekulativne filozofske metode da bi odredio „večitu istinu” metafizičke osnove koja povezuje i deli jedan (pridevski) par, a koja bi imala uvek isto, tačno određeno značenje i smisao. Naprotiv, na raspolaganju mu je stajao čitav niz mogućnosti koje su ga eventualno mogle odvesti ka iole konzistentnom (ako već ne uređenom) sistemu pridevskih parova. Očigledno je da nije krenuo putem dublje i detaljnje analize njihovih međuodnosa, jer je odmah uvideo da oni nisu proizvod generativnih principa i praksi koji počivaju na konzistentnom, racionalnom mišljenju, te stoga i ne bi izdržali „test logičke kritike” (Bourdieu 1990a: 87). To je istovremeno i razlog zašto, opravdano, konstantno insistira na aproksimativnosti i „zbrkanosti” njihovih konkretnih upotreba. Ali da li je to dovoljno da odustanemo od propitivanja o njihovim dubljim značenjima i odnosima? Svakako ne.

Pre svega, nije teško uvideti da to što su međusobno zamenjivi, nikako ne znači da svaki od njih nosi podjednaku „težinu”, a pod ovim se na primer može podrazumevati intenzitet „opticaja“, odnosno učestalost javljanja konkretnog pridevskog para.³⁴ Tako se recimo podela visoko/nisko (Burdije 1999: 178) sigurno ne javљa podjednako često kao podela na suvo i hladno, pa samim tim sa sobom ne nosi isti potencijal u simboličkom poretku. Očigledno je da se ovim putem ne može krenuti sa željom za uspostavljanjem apsolutnog, tačno definisanog, sistema i hijerarhije, jer bi nas taj pokušaj odveo ka problemima koje je Burdije sasvim jasno konstatovao: „Nije slučajno što poteškoće grčkih ili kineskih egzegeta počinju kada oni pokušaju da konstruišu i superponiraju *nizove* (u smislu asimetričnog,

³² Tačnije kao proizvod „osećaja za suprotnost” (Bourdieu 1990a: 20).

³³ Mislimo na ispitlike njegovih istraživanja.

³⁴ Ovo svakako ne bi bila jedina moguća „metoda“.

tranzitivnog i 'povezanog' odnosa koji ta reč ima u Raselovom delu *Uvod u matematičku filozofiju*" [kurziv u originalu] (Burdje 1999: 198). Tek imajući ovo u vidu možemo da razumemo zašto se opredelio da hijerarhizacije pridevskih parova ograniči na (pre)usko definisane domene strukturišuće i strukturisane prakse. Bilo da se radi o unutrašnjoj prostornoj organizaciji kuće (Burdje 1999: 50, Burdje 2001: 19), godišnjem ciklusu radnih obaveza domaćice (Bourdieu 1990a: 249), ili temporalnoj strukturi agrarne godine³⁵ (Bourdieu 1990a: 251), Burdje se odlučuje da ih prikaže u formi kružnih dijagrama, a sve kako bi uspeo da obuhvati i pokaže polisemičnost svake od međusobno dijametralnih i „pararelnih“ kategorija. Jedan od razloga za takav način prikazivanja je namera da se izbegne „vertikalno“, linijsko superponiranje svih suprotstavljenih kategorija (pridevskih parova). Ali čak i u tim slučajevima uočavamo da on, bez obzira na gore pomenutu opreznost, indirektno³⁶ uspostavlja relativnu vrednost svakog od njih (pridevskog para), ma koliko ona kao takva bila ograničenog značaja, s obzirom na limitiranost samog delokruga prakse na koji se odnosi, tj. oskudnosti pridevskih parova koji su uzeti u obzir. Međutim, stiče se utisak da je Burdje propustio mogućnost transparentnijeg definisanja mesta, uloge i međuodnosa svih (ili gotovo svih) relevantnih dihotomnih kategorija, na širem i mnogo obuhvatnijem nivou, bez opasnosti zapadanja u suviše apstraktne, nasilno logički koherentne i univerzalne sisteme, koji bi pri svakom poređenju sa konkretnom praksom ispoljavali nerazrešive diskrepancije. Njegova obazrivost po ovom pitanju se uočava na onim mestima gde se, naizgled iznenada, otvaraju perspektive za širi uvid u relativno postojanu mrežu odnosa dihotomnih kategorija – na koju ukazuje, ali samo da bi je odmah zatim prikazao kao uzaludnost pokušaja da se praksi nametne „višak“ logike koji, kako on smatra, ona nema i ne može imati.

Objašnjavajući razlike između običajnog prava kabilskog društva koje se razlikuje od kodifikovanog pravnog poretku zasnovanog na trajno utvrđenim normama, Burdje predočava principe po kojima se određuje kazna za izvršenu krađu u zavisnosti od datih okolnosti (Bourdieu 1990a: 101). Tako će recimo lopov koji krađu počini noću, za vreme posta ili unutar nečije kuće, po nepisanim, čak i retko kad eksplicitno izrečenim pravilima, biti kažnjen većom kaznom nego da je isto delo učinio tokom dana, mimo perioda posta, ili napolju, van kuće. Isto važi i za slučajeve fizičkog napada, gde se pored navedenog, i naravno razmora posledica samog čina, uzima u obzir i žrtva napada, tj. da li je ona muško ili žensko, dete ili odrasla osoba itd. Ali Burdje ne preduzima, niti smatra da su potrebna, dalja empirijska istraživanja³⁷ koja bi mogla utvrditi da li se na primer pod jednakim ostalim okolnostima, dobija veća kazna ako se prestup izvrši noću, nego unutar

³⁵ Sve u okvirima kabilске kulture.

³⁶ Ako nikako drugačije, makar kroz veličinu slova koju upotrebljava da bi označio svaku pridevsku dihotomiju u dijagramima.

³⁷ Niti donosi zaključke na osnovu postojećih etnografskih, ili studija iz običajnog prava.

kuće, ili za vreme posta u odnosu na prethodna dva slučaja itd. Odgovorima na ovakva pitanja bi mogli da saznamo koja dihotomija ima veći značaj, makar u domenu običajnog prava, što bi značilo da je moguće putem empirijske verifikacije utvrditi međusobne odnose čitavog niza pridevskih parova na mnogo opštijem nivou nego što se to može videti iz njegovih analiza (npr. unutrašnjosti kabilске kuće). Razloge zašto se nije opredelio na takav korak, možemo uočiti iz sledećeg: „Ali specifičnost praktične logike koja generiše beskonačno mnogo praksi prilagođenih uvek različitim situacijama, na osnovu shema tako opšte i automatski primenjivih da su samo izuzetno prevorene u eksplisitne principe, otkrivena je činjenicom da običajni zakoni različitih grupa (sela ili plemena) pokazuju varijacije u težini kazni dodeljenih za isti prekršaj” (Bourdieu 1990a: 101–102).

Ako zanemarimo očiglednu kontradiktornost da ne može postojati „isti prekršaj”, ako je svaka praksa jedinstvena (odnosno ako postoji „beskonačno mnogo praksi prilagođenih uvek različitim situacijama”), i ako ne postoje opšteprihvачene pravne norme koje bi ih svrstavanjem i poređenjem proglašile jednakim, možemo se zapitati da li se tako otvara put kojeg se Burdije olako odrekao, a koji bi eventualno odveo ka – njemu očigledno ne tako bliskom – poretku dihotomnih kategorija, odnosno suprotstavljenih prideva koji bi određivali polisemičnost svakog od njih na jednom mnogo višem i opštijem planu. To što bi svaki pridevski par ipak mogao posedovati znatno širu „mapu” svoje polisemičnosti³⁸, ne mora značiti da bi ih trebalo posmatrati u duhu pomenutih grčkih i kineskih egzegeta, dakle odvojeno od praksi koje ih stvaraju i menjaju, već da se sa velikom rezervom mora prihvati Burdijeovo insistiranje na indeterminizmu njihovih upotreba. Činjenica da bi takva mapa bila iscrtana stohastičkim, a ne determinističkim vezama, ne znači da je celokupni poduhvat unapred obesmišljen i manje vredan truda.

Iako se ne može nikome ko je toliko značaja i pažnje posvetio empirijskim istraživanjima zamerati deficitarnost istih u njegovom ukupnom radu, mora se primetiti da bi, možda, makar deo problema bio rešen da su kvantitativne metode bile prisutnije u proučavanju kabilskog agrarnog društva. Problem načina određivanja kazne za svaki prestup, tj. važnost svakog od principa koji učestvuje u procenjivanju istog (dan/noć, unutra/napolju, muško/žensko, dete/čovek...) bi bio, ipak, lakše rešiv da su nam kvantitativne metode pružile širi uvid u ove, ali i niz drugih praksi. Pomoću njih bi možda mogli utvrditi da li je pomenuta tvrdnja (da „običajni zakoni različitih grupa (sela ili plemena) pokazuju varijacije u težini kazni dodeljenih za isti prekršaj”) zaista tačna, odnosno takva da nam pruža samo izobilje kontingentnosti, ili su naprotiv koordinate praksi, pa i pomenutih, mnogo koherentnije i strukturisanije nego što to Burdije želi da nam predovi. I bez posebne napomene jasno je da smo ovaj primer uzeli kao paradigmatski, želeći da ukažemo

³⁸ Jasno je da značaj i važnost svakog pridevskog para zavisi od polja ili domena u kojem se upotrebjava.

na mogućnosti mnogo dubljeg i šireg prožimanja društvenih struktura sa odgovarajućim strukturama pridevskih parova kao osnovom kategorija opažanja, vrednovanja i procenjivanja, što znači da se navedene neiskorišćene mogućnosti nikako ne odnose samo na domen običajnog prava, ili kabilskog društva uopšte, već na svaku vrstu prakse koja posredno ili neposredno ovim može biti usmerena.

Na samom kraju možemo zaključiti da se neiskorišćeni potencijali ne uočavaju samo u Burdijeovom shvatanju prirode dihotomnih kategorija, već i na nivou celokupne njegove teorije. Ostaje pitanje kako u daljim istraživanjima iskoristiti te potencijale, jer kao što smo ranije istakli, ostaje isuviše teorijskih i metodoloških nedoumica za sve one koji žele da krenu u tom pravcu.

Literatura

- Birešev, Ana (2007): Polje književne proizvodnje: *sociološki imperijalizam ili estetizacija sociologije?*, *Filozofija i društvo*, br. 1, str. 177–211.
- Birešev, Ana (2008): Pierre Bourdieu – nekoliko elemenata (teorije) političkog polja, *Filozofija i društvo*, br. 3, str. 9–36.
- Bourdieu, Pierre (1984): *Distinction*, Routledge, London.
- Bourdieu, Pierre (1985): The Social Space and the Genesis of Groups, *Theory and Society*, Vol. 14, No. 6, pp. 723–744.
- Bourdieu, Pierre (1990a): *The Logic of Practice*, Polity press, Cambridge and Oxford.
- Bourdieu, Pierre (1990b): The Scholastic Point of View, *Cultural Anthropology*, Vol. 5, No. 4, pp. 380–391.
- Bourdieu, Pierre et al (1991a): "Proofreading", *Poetics Today*, Vol. 12, No. 4, pp. 625–626.
- Bourdieu, Pierre (1991b): The Peculiar History of Scientific Reason, *Sociological Forum*, Vol. 6, No. 1, pp. 3–26.
- Bourdieu, Pierre and Loic Wacquant. (1992): *An Invitation to Reflexive Sociology*, University of Chicago Press, Chicago.
- Bourdieu, Pierre (1996): *The State Nobility*, Polity press, Cambridge and Oxford.
- Bourdieu, Pierre (2000): *Pascalian Meditations*, Stanford university press, Stanford.
- Bourdieu, Pierre (2001): Nova planetarna vulgata, *Diskrepancija*, sv. II, broj 3, str. 45–48.
- Bourdieu, Pierre (2003): Participant Objectivation, *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, Vol. 9, No. 2, pp. 281–294.
- Burdije, Pjer (1998): Društveni prostor i simbolička moć, u: Spasić, Ivana (prir): *Interpretativna sociologija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Burdije, Pjer (1999): *Nacrt za jednu teoriju prakse*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.

- Burdije, Pjer (2001): *Vladavina muškaraca*, CID, Podgorica.
- Burdije, Pjer (2003): *Pravila umetnosti*, Svetovi, Novi Sad.
- Dubois, Jacques et al (2000): Pierre Bourdieu and Literature, *SubStance*, Vol. 29, No. 3, pp. 84–102.
- Foster, Stephen W. (1986): Reading Pierre Bourdieu, *Cultural Anthropology*, Vol. 1, No. 1, pp. 103–110.
- Sosir, Ferdinand de (1969): *Opšta lingvistika*, Nolit, Beograd.
- Spasić, Ivana (2004): *Sociologije svakodnevnog života*, Zavod za užbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Teodorski, Marko (2009): Limites ingenii definire: Burdijeovo epistemološko pitanje sa kratkim osvrtom na njegov značaj u arheologiji, *Sociologija*, Vol. LI, br. 4, str. 385–297.
- Vandenbergh, Frederic (1999): "The Real is Relational": An Epistemological Analysis of Pierre Bourdieu's Generative Structuralism, *Sociological Theory*, Vol. 17, No. 1, pp. 32–67.